

ТАРАСЕНКО Галина Сергіївна,

д-р пед. наук, професор,

Вінницька академія безперервної освіти

ORCID ID: 0000-0001-9394-2600

Україна

ЕКОЛОГІЯ ДИТИНСТВА ЯК ОСВІТНІЙ ФЕНОМЕН ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ ПЕРМАНЕНТНОЇ КРИЗИ

В умовах російсько-української війни екологія дитинства перестає бути просто педагогічною концепцією і перетворюється на стратегію національного виживання та ментального відновлення. І цей освітній феномен є критично важливим для суспільства сьогодні.

По-перше, він означає збереження «людського капіталу», адже війна травмує психіку, створюючи ризик появи «втраченого покоління». Екологія дитинства є своєрідною протидією деструктивному впливу, допомагаючи дитині не фокусуватися на травмі, а розвиватися всупереч обставинам. Це інвестиція в те, щоб майбутні громадяни були спроможні творити, а не лише виживати.

По-друге, екологія дитинства спирається на психологічну безпеку як на фундамент. У суспільстві, де зовнішній світ агресивно-ворожий (сирени, вибухи, розлука з рідними), освітній простір стає «безпечним коконом». Екологічний підхід забезпечує передбачуваність, гармонійні ритуали та підтримку, що підвищує стресостійкість.

По-третє, екологія дитинства потребує формування емпатії на противагу культу насильства. Через ненасильницьке спілкування освітнє середовище вчить дитину цінувати життя — як людське, так і природне.

По-четверте, екологія дитинства долає «освітні втрати» через м'який підхід до суб'єктів педагогічної взаємодії. Адже жорсткий академічний тиск під час стресу лише поглиблює депресію. Екологізація освіти дозволяє дітям засвоювати освітні матеріали через гру та творчість, що є єдиним ефективним способом навчання в умовах постійної тривоги.

Екологія дитинства передбачає глибоке розуміння дорослими, зокрема педагогами, особистісної унікальності кожного вихованця. Ця унікальність є абсолютно співзвучною життєтворчій енергії природи, яка сублімується у безмежній кількості інваріантів людського розвитку і самоствердження. Кожна дитина, згідно такого підходу, є самоцінною системою у варіативному потоці природної творчості. Кожна дитина таким чином претендує на особистісну виразність, проте не завжди взмозі адекватно її репрезентувати. Ось тут на допомогу має прийти вчитель – мудрий, гуманний, обов’язково творчий, який не лише знає психофізіологічні закономірності розвитку дітей у різні вікові періоди, але й відчуває дитинство як незмінну основу саморуку людини до піку особистісної виразності. Для такого вчителя дитинство – особлива субстанція з випукло окресленою виразністю. Дитинство – це щирість і безпосередність реакції на зовнішній світ, це чистота і піднесеність помислів та устремлінь, це розбурхана і щедра емоційність, жага пізнання, оптимістична налаштованість на буття тощо. Все це, з одного боку, зумовлює виразність дитинства, а з іншого – потребує вдумливого, зважливого, шляхетного ставлення дорослих до нього. Екологія дитинства передбачає захист прав дитини на особистісну виразність¹.

З метою забезпечення екології дитинства педагог повинен володіти технікою ідентифікації з вихованцями. Пам’ять дитинства ніколи не повинна вмерти в серці педагога. Він ніколи не повинен забути «тендітну квітку» власного дитинства, яка зростала у виховному середовищі різного ґатунку (як кому поталанило). І ось тепер місія кожного педагога – зберегти дитинство вихованців від плюндрування тих можливостей, якими обдарувала їх природа, і допомогти якнайповніше розквітнути здібностям і талантам кожної дитини навіть в умовах війни.

З огляду на це спробуємо сформулювати поняття “екологія дитинства”, користуючись знаками-образами (*своєрідна педагогічна ейдетика*):

- екологія дитинства – це активний захист людини у найвразливіший період її розвитку («бутон»);
- екологія дитинства – це бережне й поважливе ставлення до унікальності дитинства як феномена не лише у вікових вимірах, але й

1 Тарасенко Г. С. Екологія дитинства : полілог науково-педагогічних підходів. Дошкільне виховання. 2014. № 5. С. 4.

у глобальному значенні особистісного становлення людини («Його Величність Дитинство»);

- екологія дитинства – це створення особливого освітнього середовища, сприятливого для благополучного і гармонійного розвитку дитини – психофізичного, інтелектуального, морального, естетичного («симфонія педагогічних впливів»);
- екологія дитинства – це його духовно-культурне наповнення адекватним дитинству ціннісним змістом життєдіяльності: цінностями пізнання навколишнього світу, цінностями любові до сім'ї та найближчого соціального оточення, цінностями спілкування і діяльної добротворчості («духовно-ціннісне щеплення»).

Як діяти педагогу, аби не зруйнувати тендітний світ дитинства? Екологія дитинства передбачає свій «сюжет» і свою «драматургію» – відповідно добираються зміст, методи і форми педагогічної роботи, спрямовані на захист і збереження дитячого здоров'я, розвиток інтелектуальних сил, формування ціннісної свідомості і культурно запліднених поведінкових програм.

Особливої педагогічної підтримки і захисту потребують «репрезенти своєрідності» дитинства. Серед них:

- ✓ захоплено-чуттєве пізнання дитиною світу природи (на колір, запах, смак, слух і дотик);
- ✓ іскрометна емоційність дитячого життя (за формулою Я. Корчака: «діти – “королі почуттів”»);
- ✓ непоборна метафоризація мислення (згадаймо лише геніальний здогад В. Сухомлинського про казку як «колиску дитячого мислення» через миттєве занурення у світ фантазійних образів, в атмосферу чарівної словотворчості)²;
- ✓ діяльнісна природа дитинства (нестримний «голод дії», що тамується синергетичним потенціалом гри, колективної праці, спільної хudoжньої творчості).

Презентуємо власний погляд на специфічний полілог наукових підходів до екології дитинства.

- Найперший і найстарший серед них – природовідповідний, який вимагає неухильного врахування «годинника природи» у психофі-

2 Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3. С. 58.

зіологічному та інтелектуальному розвитку дитини з обов'язковим збереженням її здоров'я. Цей підхід постійно набирає сили у відповідь на виклики цивілізаційного розвитку в умовах глобальних екологічних проблем людства.

- Особистісно зорієнтований підхід правомірно акцентує роль особистісних утворень, що формуються в дитинстві, виголошує захист та підтримку людинотворчого начала в дитині. Не зламати людину в дитині – ось головний орієнтир такого підходу до екології дитинства³.
- Дитиноцентризм як підлаштування освіти під темп розвитку і формування потреб дитини, а не навпаки. Пріоритет гуманістичних цінностей у виховній взаємодії з дитиною яскраво декларує аксіологічний підхід. Цінність дитинства тут позиціонована як оберіг і гарант розвитку духовних сил дитини. Повага до дітей, безумовна любов до всіх вихованців без виключення є ціллю і водночас результатом «дитиноцентрованого» екологічного підходу до дитинства.
- Організацію сприятливого середовища спілкування дитини із соціумом на культурологічних засадах передбачає комунікативний підхід до екології дитинства. Успішна соціалізація дитини відбувається лише за умов успішної комунікації. Позбавлення дитини «розкоші спілкування» гальмує її розвиток і завдає непоправної шкоди психічному здоров'ю.
- Інвайронментальний (середовищний) підхід пропагує екологічність буття дитини на тлі посиленої для її віку рефлексії зв'язку з природою. Дитинство є сензитивним періодом для гармонізації стосунків дитини з навколишнім середовищем. Безболісно і ненав'язливо, часто у грі, дитина засвоює основи середовищної поведінки, які згодом трансформуються в основи особистісної поведінкової культури⁴.
- Максимальне використання енергії самотворення дитячої особистості передбачає креативно-діяльнісний підхід, завдяки якому педагог

3 Тарасенко Г. Екологічна естетика в реалізації наступності дошкільної та початкової освіти. *Дошкільне виховання*. 2012. № 4. С. 2-3.

4 Тарасенко Г. С. Формування в учнів естетичного ставлення до природи в контексті середовищного підходу до освітнього процесу в школі I ступеня. *Наукові записки Вінницького держ. пед. у-ту ім. М. Коцюбинського*. 2014. Вип. 41. С. 144-145

лише спрямовує дитину на самостійне розв'язання інтелектуальної чи життєвої проблеми. Екологічність такого підходу обумовлена відмовою від нав'язування дитині дорослих рішень силоміць, а також креативністю і варіативністю добору цікавих дітям форм діяльності. Хвилинки творчості надають дітям необхідну наснагу жити і радіти всім проявам життя в розмаїтті етичних та естетичних його характеристик⁵.

Усі названі підходи гармонійно співіснують і взаємодіють між собою у спільному пориванні захистити дитинство від наруги невігласа, табують будь-яке насильство над природою дитини, різнобічно піклуються про створення найсприятливіших умов для її розвитку. Полілог наукових підходів створює своєрідну філософію педагогічної підтримки і захисту дитинства. Дбати про екологію дитинства – означає зміцнювати дитяче здоров'я (фізичне, психічне, моральне, духовне) завдяки включенню дитини, за філософією Г.Сковороди, у «сродні», тобто адекватні дитинству види діяльності, ефективно моделюючи різні типи освітнього середовища.

Значення екології дитинства значно зростає в умовах перманентної кризи, адже в контексті сучасних випробувань діти часто перебувають у стані тривалого, безперервного стресу через війну, соціальну нестабільність або цифрову агресію. На відміну від звичайної вікової кризи (яка є етапом розвитку), перманентна криза – це зовнішня деструктивна сила, якій притаманні:

- відсутність «точки виходу»: криза тривалий час не завершується розв'язанням проблеми, бо на зміну одному стресору (обстріли) приходить інший (блекаут та ін.);
- дифузність: стан тривоги перетворюється на постійне тло життя дитини і руйнує її психоемоційну сферу;
- ресурсне виснаження: психіка дитини постійно працює на межі сильної тривожності і це блокує пізнавальні процеси.

Отже, реалізація освітніх завдань у стані перманентної кризи стає абсолютно не можливою без спеціально адаптованих методик. Для впровадження екології дитинства як освітнього феномена варто викорис-

⁵ Тарасенко Г, Заболотна Н. Запрограмувати на творчість: мовленнєвотворча робота з обдарованими дітьми. *Дошкільнє виховання*. 2002. № 8. С. 22-23.

товувати комплекс педагогічних інструментів, що охоплюють фізичний простір, психологічний клімат та методику навчання дітей. Сюди слід віднести організацію освітнього простору (зонування з метою активізації дитячої діяльності і можливостей релаксації); проведення занять у природі, зокрема хвилинок милування довкіллям; організацію сенсорних ігор і динамічних пауз; впровадження регулярних вправ для зняття м'язової та зорової напруги, використання кольоротерапії та ароматерапії; створення етичних казок та уроків чуйності і милосердя; облаштування «кола довіри» тощо.

Таким чином, у ситуації перманентної кризи завдання освіти значно трансформуються. Важливо не лише передати знання, але й не менш важливо допомогти дітям втримати життестійкість і самозарадність. Освітній заклад має стати компенсаторним механізмом, який нівелює хаос зовнішнього світу через стабільні педагогічні ритуали та психоемоційну підтримку.

DOI: 10.51587/9798-9917-51971-2026-025-35-40